

ENFLASYON (INFLATION), DEFLASYON (DEFLATION) PARA İSTİKRARI VE TEDİYE MUVAZENESİ

Yazan : Dr. Mehmet ERTUĞRULOĞLU

Para, modern ekonomide stratejik bir mevki işgal etmektedir. Ekonomik refah ve inkişafın sağlam ve istikrarlı bir paraya dayandığı malûmdur. Bu da para hacmi ile çok yakından ilgili bulunmaktadır. Ekonomik istikrar her şeyden evvel para hacminin ihtiyaçlara uydurulmasına bağlıdır. Eğer para miktarı ihtiyaçların üstünde ise bunun fiyatlar ve para değeri üzerinde er veya geç menfi tesirler göstereceği şüphesizdir. Enflasyon diye vasıflandırılan bu durumla mücadele edilmesi ve istikrara götürececek yolların araştırılması bu takdirde zaruridir. Bunun aksine olarak para hacminin, iş hayatının icaplarına kiyafet etmemesi, yani bu ihtiyaçları kolayca karşılayabilecek miktarda bulunmaması, iş hayatında bazı durgunluklara ve gerilemelere sebebiyet verir. Neticede ekonomik inkişaf tehlikeye düşer ve fiyatlar düşmeye temayül eder. İşsizlik ve buna muvazi olarak sefalet artmak istidadını gösterir. Bu takdirde Deflation denilen bu durumla mücadele edilmesi ve para hacmini ihtiyaçlara göre ayarlayacak tedbirlerin alınmasında ihmâl gösterilmemesi takip edilecek para politikasının esasını teşkil, etmelidir.

Etüdümüzde para istikrarını tehdit eden bu iki hadise üzerinde durularak son neşriyattan da imkân nisbetinde istifa suretile bu mevzuların izahına çalışılmıştır. Diğer taraftan tediye muvazenesinin para istikrarı ve para değeri konusunda para hacmi kadar mühim olduğu nazarı dikkate alınarak etüdümüzü ikinci kısmı da buna tahsis edilmiştir.

Mevzuların genişliğine nazaran kısa ve bir kalem tecrübesi mahiyetinde olan bu yazımızda tesadüf edilecek noksanlıkların nazarı müsamaha ile karşılanmasını okuyuculardan hassaten rica ederim.

I — ENFLASYON (Inflation), DEFLASYON (Deflation) ve PARA İSTİKRARI (Stabilité monétaire)

A) Enflasyon

Ödeme vasıtalarının ekonomik ihtiyaçları karşılayacak miktarı aşması halinde umumiyetle enflasyon var denilmektedir. Fakat İngiliz

ekonomistlerinden Benham'ın haklı olarak ifade ettiği gibi bu tabirin kısa ve doğru bir tarifini yapmak çok güçtür: Bunun için biz inflation durumunu meydana getiren hadiselerin bazılarını ve neticelerini izah ettikten sonra bu mefhumu modern ekonomistlerin ne şekilde anladığını kısaca ifadeye çalışacağız.

a) Enflasyonun âmilleri

Enflasyon, Birinci Cihan Harbile birlikte kâğıt paraların etrafı istilâ etmesile dikkati çekmeğe başlamıştır (1). Harbin kısa süreceği tahmin edildiğinden Fransa ve Almanya gibi muharip devletler harp masraflarını karşılamak için Merkez Bankalarından büyük miktarlarda avanslar almışlardır. Vergileri artırmanın halkın gevkini kıracağı düşünülmesiyle Merkez Bankası kaynaklarına müracaat yolu tercih edilmiştir. Bu avanslar neticesinde piyasaya sürülen banknotlara, Hazine bonolarının Merkez Bankalarınca mükerrer iskontoya tâbi tutulmasından dolayı çıkarılan banknotların da katılmak suretile tedavül hacmi genişlemiştir.

Bilindiği gibi Merkez Bankaları, normal olarak ticarî senetleri mükerrer iskontoya tâbi tutarlar ve bunlar karşılığında banknot çıkarırlar. Bu suretle çıkarılan banknotlar hakiki bir ihtiyacı karşılarlar. Çünkü bu senetler ticarî muamelelerden doğma bir alacağı temsil ederler. Ticarî senetler kısa vadeli dirler. Vâdeleri geldiğinde bedelleri tahsil edilir. Bu suretle bunlar karşılık gösterilmek üzere çıkarılan banknotlar Bankaya iade edilir ve tedavül hacmi eski normal şeklini alır. Yani piyasaya çıkarılan banknotlar, dolaşp bir daire çizdikten sonra (circuit) kapanmış olur. Piyasada anormal bir şişkinlik hasıl olmaz.

Devlete verilen avanslarda ve Hazine Bonolarının mükerrer iskontoya tâbi tutulmasında vaziyet böyle değildir. Çünkü bir defa bu banknotlar memleketin ekonomik ihtiyaçlarını karşılamak üzere çıkarılmamaktadır. Devlet, fevkalâde masrafları, vergi ve istikraz yolu ile karşılayamadığından Merkez Bankasına müracaat etmektedir. Bu suretle çıkarılan banknotlar evvelce istihsal edilmiş bir mal veya hizmete tekabül etmeyen munnzam bir ödeme vasıtasıdır. Avanslar, devlet tarafından kısa zamanda Bankaya geri verilmeseydi durum düzelebilirdi. Fakat harp devam ettiği için bu mümkün olmadığından Bankadan çekilen avans miktarları artmakta ve daire (circuit) kapanmamaktadır.

Piyasaya çıkarılan banknotlar çoğalınca Bankadaki altın stoku, talepleri karşılamaya kâfi gelmeyeceğinden ve esasen altın ve döviz stoku hariçten yapılan ithalât dolayısıyla azaldığından mecburî tedavül usu-

(1) Enflasyonun tarihçesi izah edilmeyeceğinden yalnız yakın tarihlerdeki misallere temas edilmesi uygun görülmüştür.

lû konulmakta ve banknot rejiminden kâğıt para rejimine geçilmektedir. Devletin Merkez Bankasından aldığı avansları kullanmak suretile piyasadaki banknotları artırmaması bir nevi mecburî istikraz sayılmaktadır. Çünkü bunları alanlar, karşılığında devlete mal ve hizmet vermektedirler. Yalnız bu istikraz faizsizdir.

Devletin Merkez Bankasından avans alması yolu ile ödeme vasıtası yaratılması kara Avrupasında ve usullerini bunlardan alan diğer memleketlerde kullanılmaktadır. İngilterede para enflâsyonundan değil kredi enflâsyonundan bahsedilmektedir. Filhakika Anglo-Sakson memleketlerinde çek istimal edildiğini biliyoruz. Bankaların kredi açmak suretile mevduat hacmini kabarttıkları da malûmdur. İşte İngilterede Bankalar Hazine Bonolarını ve Devlet Tahvilâtını satın almakta ve bunların bedellerini karşılayacak meblâğ tutarında devlete kredi açmaktadırlar. Bunun manası, devletin masraflarını bu bankalar üzerine çek keşide etmek suretile karşılaması demektir. Çekleri alanlar bunları kendi bankalarına vererek hesaplarına geçirirler. Çek mevzuu olabilecek alacak miktarları bu suretle yükselmiş olur. Tasarruf sahiplerinin mübayaa etmedikleri devlet tahvilâtı ile bonoların bankalarca mübayaa edilmesi devam ettiğinden bu miktarlar da o nisbette artmaktadır. Böylelikle Fransa gibi memleketlerde kâğıt paraların ortalığı istilâ etmesine mukabil İngilterede banknot tedavül hacminde büyük bir değişiklik olmamakta ve fakat ödeme vasıtaları, ekonomik ihtiyaçları büyük ölçüde aşmaktadır. Şu halde hiç bir fark mevcut değildir. Bundan başka çekle yapılan ödemeler yüksek meblâğlar içindir. Mevduat miktarı arttıkça ve çekle yapılan ödemeler fazlalaştıkça buna mütenazır olarak küçük tediyelerde de artış görüleceğinden bu ihtiyaçların karşılanması için kâğıt para miktarının artırılması lâzımdır. Nitekim İngilterede Birinci Cihan Harbi esnasında İngiliz Hazinesi, kâğıt para çıkarmıştır.

Enflâsyonun kaynağı yalnız bunlar değildir. Piyasadaki ödeme vasıtalarının iktisadî ihtiyaçları aştığı her vaziyette enflâsyon mevcuttur. Bu bakımdan altın para dahi aynı şeyi yapabilir. Yalnız altın, Milletlerarası bir ödeme vasıtası olduğundan memlekete ithalât yapmak imkânını verir. Harice altın çıkınca ödeme vasıtaları azalır buna mukabil memlekete mal girer. Lâkin altınla ithalât yapmanın mümkün olmadığı haller de mevcuttur. Bu takdirde altınları tesirsiz bırakacak tedbirler alınmalıdır. Amerika Birleşik Devletlerinde Birinci Dünya Harbi içinde böyle bir vaziyet görülmüştür. İngiltere ve Fransa Amerikadan külliyetli miktarda mal almışlar ve bedelini altınla ödemişlerdi. Amerikadaki Bankalara gönderilen bu altınlar mezkûr bankalardaki mevduatı yükseltmiş ve bunlar Federal Reserve Bankalarına mükerrer iskonto için müracaat etmek mecburiyetini duymadan krediyi genişletmeğe muvaf-

fak olmuşlardır. Bu suretle ödeme vasıtaları ve bununla mütenazır olarak para gelirleri çoğalmış ve fakat mallar Avrupaya sevkedildiğinden mübayaaya edilecek seyler azalmıştır. Netice fiat yükselmesidir.

b) Ödeme vasıtalarının artması karşısında fiatlar

Ödeme vasıtalarının artması, para gelirini artırır. Devlet Merkez Bankası kaynaklarına müracaat etmeseydi veyahut bankalar mevduat hacmini tezyid edecek şekilde devlet tahvilâtı mübayaaya etmeselerdi âme masrafları vergi veya istikraz yolu ile karşılanacaktı. Vergi veren, devlet istikrazına yazılan kimseler kendi gelirlerinden veya mevcutlarından bir kısmını kendi ihtiyaçları için istimal etmiyerek bu gelirleri veya mevcutları devletin emrine koymaktadırlar. Yani alâkalı şahısların satın alma güçleri ödedikleri vergi veya istikraz hasilâtı miktarında azalmakta devletinki ise o nisbette artmaktadır. Bu suretle mevcut satın alma gücünde bir artış husule gelmemektedir. Böyle yapılmayıp ta Merkez Bankasından avans alındığı veya mevduat bankaları tarafından Hazine Bonosu ve tahvil mübayaaya edildiği takdirde mesele değişmektedir. Devlet, masraflarını bu avanslardan karşıladığından devletçe kendilerine tediye yapılan şahısların bu suretle elde ettikleri para geliri cemiyet içersinde esasen mevcut bulunan gelirlere bir ilâvedir. İlâve yapılmazdan evvel halkın mübayaasına arzedilen mal ve hizmetlerin miktarı ne ise ilâve yapıldıktan sonra da bunların miktarı artmaktadır. Yani aynı miktarda mal ve hizmet için eskisine nazaran talep miktarı, tezyid edilen ödeme vasıtalarının yarattığı gelirler nisbetinde artmaktadır. Arz, sabit kalır ve talep artarsa bunun neticesi, fiatlarda umumî bir yükselmedir. (1)

Harp içinde fiatların yükselmesini gerektiren başka âmiller de mevcuttur. Bir kerre seferberlikle beraber istihsalde çalışan en faal unsur silâh altına alındığından istihsal bir miktar azalır. Sonra bombardımanlar, abluka, iptidaî madde darlığı gibi sebepler de istihsalin azalmasına âmil olur. Fakat bundan daha mühim bir şey daha vardır ki o da mevcut istihsalin büyük bir kısmının harp ihtiyaçlarına tahsis edilmesidir. Böylece halkın mübayaasına arzedilen mallar bir hayli azalacağından ödeme vasıtalarının yarattığı gelirler mevcut olmasaydı yine fiatlarda bir yükselme vukua gelecekti ve munzam ödeme vasıtalarının yarattığı talep artışı da buna katılınca arz ile talep arasında esasen mevcut olan nisbetsizlik büyüyeceğinden bu hal fiat yüksekliğini çok ileri götürmektedir.

(1) Merkez Bankasınca iskonto edilen bonolar hasilâtının sûratle istihsali artıracak sahalarda kullanılması halinde enflasyonun tesirleri bertaraf edilebilir

C) Fiyat yüksekliğinin muhtelif gelir zümrelerine tesiri .

Fiyatların yükselmesi, müteşebbislerin para gelirlerini artırır. Çünkü fiyatlar her gün biraz daha yükseldiği halde müteşebbislerin yaptığı masraflardan bazıları sabit kalır bazıları ise çok sonra artmağa başlar ve bu artışlar fiyatlardaki yükseklik seviyesinden daima geride kalır.

Bu meseleyi misalle izaha çalışalım:

Bir teşebbüs sahibi bankalardan aldığı krediye mukabil sabit bir faiz ödemekte devam eder. Fiyatların yükselmesinin bu masraf unsuruna tesiri yoktur. Kira bedeli de mukaveleye bağlı olduğu için bir değişiklik göstermez. İptidaî madde fiyatları yükselir buna mukabil işçi ücretleri mukaveleye dayandığı için sabittir. Bunlar bir müddet sonra ücretlerinin tezyidini talep ederler. Ücretler yükselmesinden dolayı kâr eder. Ücretler arttıktan sonra da fiyat yükselmesi devam ettiğinden bu artışlar hiç bir zaman umumî fiyat yükselme seviyesini bulamaz. Hasılı müteşebbisler daha geniş bir tabirle gelirleri sabit olmayanlar fiyat yükselişlerinden faydalanırlar. Yahut hiç değilse zararlı çıkmazlar. Buna mukabil sabit gelirliler, yani memurlar, ücretliler, mütekaatler, ödünç para verenler zarar ederler. Enflasyon devresinde borçlanmak zararlı değildir. Para değeri düşüldükçe borç miktarı o nisbette azalmış olur. Yalnız borçluların sabit gelirliler olmamaları şarttır. Devleti ve memleketi nazarı dikkate alacak olursak enflasyon aleyhdedir. Çünkü fiyatların yükselmesi ihracatı güçleştirir Paranın dış değeri bundan müteessir olur. Devletin masrafları artar çünkü mal ve hizmetlerin fiyatı yükselir. Bütçenin tevzini güçleştirir. Zaten mal müşkülât devleti enflasyona sürüklemişti. Bu kerre enflasyondan ötürü açık miktarı artar ve yeniden kâğıt para çıkarmak lâzım gelir.

d) Modern ekonomistlere göre Enflasyonun tanımı

Modern ekonomistlerden yalnız iki müellifi nazarı dikkate alacağız. Bunlardan biri Gaël Fain dir (1).

Bu müellife göre iki vaziyette para enflasyonundan bahsedilebilir:

a) Muayyen bir devre içinde istihlâk ve yatırım gayeleriyle kullanılan ödeme vasıtalarının, mübayaa yapanlara arzedilen mal ve hizmet hacminden daha süratli olarak artması:

b) Kullanılan veya kullanılabilecek ödeme vasıtalarının, mübayaa yapacaklara arzedilen mal ve hizmet hacmine nazaran daha az bir süratle azalması,

Burada yalnız istihlâk ve yatırım maksadile kullanılan ödeme

(1) Lutte Contre l'Inflation et Stabilisation Monté'taire. 1947 sayfa 32 İh...

vasıtaları nazarı dikkate alınmaktadır. Müellife göre stok yapmak için yapılan mübayaalarda kullanılan ödeme vasıtaları enflasyon doğurmamaktadır. Çünkü stok tesisi, mal hacmini azaltmamakta ve ödeme vasıtaları ile mal mevcudu arasındaki müvazeneyi bozmamaktadır. Halbuki enflasyon devresinde stok yapmak maksadile yapılan mübayaalar aynı miktar malın istihlâkine ve yatırım için kullanılmasına mani olacağından ve mübayaaya edilen mallar muayyen bir müddet için piyasaya arz edilmeyeceğinden fiyatların yükselmesine sebebiyet verecektir. Enflasyon, tesirini fiyatların yükselmesi şeklinde gösterdiğinden stok mübayaalarının bizce diğerlerinden farkı yoktur. Esasen enflasyon devresinde paraya karşı olan talep azalır. Mala karşı olan talep ise fazlalaşır. Para arz ve talebine tesir eden sebepler malûm olup para talebinin azalması paranın tedavül süratini de artırmak suretile fiyatların yükselmesine ve para değerinin düşmesine sebebiyet evrmektedir.

Tarifte nazarı dikkate alınmayan unsurlardan biri de eskiden temellük edilmiş sermaye üzerindeki hakların mübayaası maksadile kullanılan ödeme vasıtaları (eskiden çıkarılmış esham ve tahvilât gibi) dir. Müellife göre eğer bunların mübayaasında kullanılan ödeme vasıtaları tasarruftan dolayı elde edilmişse bu mübayaaların enflasyoncu tesiri yoktur. Çünkü gelirlerin tamamı, mal ve hizmetlerin mübayaası suretile istihlâk edilip te mal ve hizmet darlığı yaratılacak yerde tasarruf edilmiştir. Mevzuubahis sermaye malları üzerindeki hakları satanların ise bunlar karşılığında elde ettikleri meblâğları muayyen bir müddet için daha müsait yatırımlara intizaren muhafaza edecekleri farz olunmaktadır. Halbuki enflasyon devresinde reel mevcutları elden çıkarmak zararlıdır. Herkes paradan kaçmaktadır. Buna rağmen eğer ellerindeki eshamı satanlar varsa hasılâtı istihlâke yatırmaları pek muhtemeldir. Bu da fiyatları muhakkak yükseltecektir. Binaenaleyh tarifte yer alan "istihlâk ve yatırım gayesile" tâbirinin kaldırılması muvafık olacaktır. Tarifte tenkidi mucip noktalardan birisi de sırf ödeme vasıtalarından bahsedilmesi ve mübayaalarda âmil olan gelir meselesine temas edilmemesidir. Bilindiği gibi bir kimsenin yapabileceği mübayaaya daha çok gelire bağlıdır. Nitekim müellif, mevcut ödeme vasıtaları ne olursa olsun para enflasyonunun mübayaaya arzolunan mal ve hizmetlerle yapılan ödemeler yekûnu arasındaki münasebete bağlı bulunduğunu tasrih etmekte (sayfa 34) ve muayyen bir devre zarfında ödeme yapan kimselerin hiç değilse yaptıkları ödemelere müsavî bir gelirleri bulacağını kabul etmektedir. Böyle olmakla beraber enflasyonun "muayyen bir devre içinde tevzi edilen ve kullanılan nominal gelirlerle aynı devre içinde mübayaaya arzolunan mallar arasındaki münasebete bağlı bulunduğuna" itiraz ederek eskiden biriktirilmiş gelirlerin de hesaba katılması ge-

rektiğini ileri sürmektedir. Bu mütalâada eskiden biriktirilmiş gelirlerin hesaba katılması lüzumu hakkında ileri sürülen fikir doğrudur. Fakat bu takdirde enflasyonu, muayyen bir zamanda mevcut ve kabili istimal gelirlerin mübayaa için arzolunan mal ve hizmetleri aşması hali diye vasıflandırmak daha muvafık olacaktır. Çünkü enflasyonla mücadele edilirken bir taraftan para gelirlerini azaltacak tedbirler alınmakta (vergilerin artırılması yeni vergilerin konulması gibi) diğer taraftan biriktirilmiş gelirlerin tesirsiz bir hale getirilmesine çalışılmakta (istikrazlar sermaye vergileri) ve tamamlayıcı bir tedbir olarak ta rasyon ve fiat kontrolü vazolunmak suretile gelirlerin kullanılmasına mani olunmaktadır..

Enflasyon vaziyetini tayin eden gelir fazlalığı olmakla beraber ödeme vasıtalarının artırılması nominal gelirleri artırdığından Gaël Fain'in tarifi, yukarıda tenkid edilen noktalar hariç, kabul edilebilir. Tarifede, mevcut ödeme vasıtalarından bahsedilmeyerek kullanılan ödeme vasıtalarından bahsedilmesi isabetlidir. Çünkü ödeme vasıtalarının istif edilmesi, paraya karşı bir talebin mevcudiyetine delâlet eder. Binaenaleyh kullanılmayan paralar tedavülden muvakkaten çekilmiş daha doğrusu paranın tedavül süratini azaltmış sayılır. Bu da paraya karşı talebinin artması demek olacağından enflasyoncu değildir.

Benham (1) fiatları, yükselmeğe temayül ettiren şeyin, para miktarının tezyidi olduğunu kabul etmektedir. Yalnız bu tezyidin, fiat yükselmesinin vüs'atini ölçmek hususunda bir imkân bahsettiğine kani değildir. Gerçekten para âmili dışında bazı sebeplerin fiatlara tesir ettiği muhakkaktır. Müellif bunlara misâl olarak gemilerin, batmasını bombardımanları, Konvoy sisteminin gerektirdiği masrafları, kaynaklardan tam istifade sağlanamamasını göstermektedir. Kendisine göre enflasyonun en iyi ölçüsü, mukâbili istihsal artışına inikas etmediği halde para gelirlerinin artmasıdır. Bu takdirde nominal gelirlerin artışına karşı mübayaa ya arzedilen mal ve hizmet miktarı sabit kalacağından veya aynı süratle artmayacağından fiatlarda yükseklik görülecektir.

Bu izahlar, Gaël Fain yukarıda tahlil edilen fikirlerle karşılaştırılırsa aralarında büyük yakınlık bulunduğu nazara çarpar. Görülüyor ki enflasyonun kısa bir tarifini yapmak mümkün olsa bile böyle bir tarif mevzuu hakkile kavramağa kiyafet etmemektedir. Bunun için enflasyonu doğuran hadiseler izah ve neticeleri tesbit edilmekle iktifa edilmiş ve yapılan tariflerin tahlili suretile mesele anlatılmağa çalışılmıştır.

B) Deflasyon

Enflasyon hadisesinin tam aksidir. Yukarıda adı geçen Gaël Fain'in tarifini bazı tadillerle kabul edecek olursak;

(1) Economics, Frederic Benham, third edition 1945. sayfa 518.

a) Kullanılan ödeme vasıtaları, arzolunan mal ve hizmetlere nazaran daha süratle azalmakta ise,

b) Arzolunan mallar ve hizmetler, kullanılan ödeme vasıtalarına nazaran daha süratle çoğalıyorsa, deflasyon karşısında bulunulduğunu kabul etmek icabeder. Mesele, gelir zaviyesinden mütalâa edildiği takdirde nominal gelirlerdeki artış miktarının, mübayaaya arzedilen mal ve hizmetlere nazaran daha az bulunması veya mübayaaya için kabili istimal bulunan gelirlere nazaran mal ve hizmet arzının daha fazla olması halinde deflasyondan bahsedilebilir. Gelirlerin azalması, malların çoğalması demek, fiatların düşmesi demektir. Deflasyonun farik vasfı, fiatlardaki düşüklüktür.

Deflasyonun muhtelif gelir zümreleri üzerindeki tesirleri enflasyonun tam zıddıdır. Yani müteşebbislerin gelirleri azalır. Sabit gelirlerin iştira gücü çoğalır. Ücretlerin azalması fiatlardaki düşüklükten sonra gelir. Kesatlık başlar. İktisadî faaliyette durgunluk hasıl olur. İşsizlik artar. Hasılı para değerinin yükselmesi halinde görülen bütün haller deflasyonda mevcuttur.

C) Para istikrarı :

a) Tarifi

Kullanılan ödeme vasıtaları miktarı mübayaaya arzolunan mal ve hizmet hacmine ve bu mal ve hizmetlerin evsaf ve mahiyetine göre değişmekte ise para istikrarı var denilmektedir. Bu vaziyette ödeme vasıtaları miktarı, arzolunan mal ve hizmet miktarı ile mütenasip olarak değişir.

Kullanılan ödeme vasıtaları ile arzolunan mal ve hizmet miktarları nisbeten sabit kaldığı takdirde fiatlar, mahdut bir çerçevede dahilinde seyredeceğinden böyle bir vaziyette para istikrarından bahsolunabilir. Meseleyi basite irca edecek olursak ödeme vasıtalarının ihtiyaçlara uygun olması halinde para istikrarı mevcuttur. diyebiliriz. Böyle bir vaziyette ise paradan ötürü ekonomik müvazenede hiç bir karışıklık husule gelmemesi icabeder. Bunun sağlanmasının vaziyete uygun bir para politikası takibine bağlı bulunduğu ve bu hususta Merkez Bankalarile Maliyenin işbirliği yapması gerektiği malûmdur.

b) Enflasyon durumundan para istikrarına nasıl geçilebilir.?

Birinci Cihan Harbinde enflasyona giden milletler : Harpten sonra normale dönüş çareleri ararlarken muhtelif usul kullanmışlardır.

1 — Paraya eski değer ve itibarını iade :

İktisadî sebepler dışında ödeme vasıtaları yaratılması para ge-

lirini arttırmak suretiyle fiatların yükselmesine ve para değerinin düşmesine sebebiyet verdiği için bu durumdan kurtulmak için iptida enflasyon âmillerini ortadan kaldırmak lâzımdır. Bunun için evvelâ bütçe açığını kapamak maksadile ödeme vasıtası yaratılmasına son verilir. Açıksız bir bütçe yapılır. Yahut açık miktarı azaltılarak istikrazla karşılanır. Bundan başka dalgalı borçların da ortadan kaldırılması lâzımdır. Çünkü bu borçlar kısa vadeli olduğundan ödeme yapılması için her zaman devlete müracaat edilebilir. Bu takdirde yeniden Merkez Bankası kaynaklarına baş vurulmasına zaruret hasil olacağından dalgalı borçları ya ödemek veya bunları konsolide etmek lâzımdır. Bütçe açığını azaltmak için masraflar kısılr. Eğer bir bütçe fazlalığı elde edilirse bununla Merkez Bankası avanslarının bir kısmı itfa edilir. Masrafların kısılması, vergi hasılâtının çoğaltılması para gelirlerini ve binnetice mal ve hizmetlere karşı olan talebi azaltır. Bunların fiatları düşmeğe başlar. İstikrazlarla piyasadan çekilen ödeme vasıtaları da aynı maksada hizmet eder. Eski vergilerin nisbetini tezyid ile birlikte yeni vergiler de konulur. Bu arada sermaye vergisi ihdası da mümkündür ve tatbikatta görülmüştür. Bütün bunlar deflasyon tedbirleridir. Fiatların düşmesi ihracatın yeniden başlamasına ve kolaylaşmasına yardım eder. Tediye müvazenesi düzelmeye doğru gider. Eğer bu hareket sonuna kadar devam ederse neticede durum düzelir. Paraya eski değerini vermek mümkün olur. İngiltere Birinci Cihan Harbinden sonra böyle yapmıştır. Esasen harp içinde orada tedavüle çıkarılan kâğıt paralar diğer memleketlerinkine nisbetle çok değildi. Fiatlardaki yükseklik diğer Avrupa memleketlerinkinden daha azdı. Meselâ Fransa'da toptan eşya fiatları 1910 da 100 itibarile 1913 te 116, 1919 da 412 olduğu halde İngiltere'de bu nisbetler 1913 de 116 ve 1920 de ise 338 olmuştur. Şu halde eskiye dönmek İngiltere için nisbeten daha kolaydı. Sterlinin dolara nazaran değeri ancak % 30 kadar sukut etmişti. Londranın milletlerarası malî bir piyasa olması, Sterlinin milletlerarası ödemelerde bir çok milletlerce kullanılması İngiltereyi parasını eski kıymetine getirmeye sevk etmiştir. Çünkü dolar, artık Sterlinin rakibi idi. İşte İngilizler masrafları kısmak, vergileri artırmak suretile fiatları düşürmeğe muvaffak oldular. 1924 de Sterlin, harpten evvelki değerini tekrar buldu. 29.Nisan.1925 de mecburî tedavül kaldırıldı. Banknot altına kabili tahvil bir hale geldi. Hazinesinin çıkardığı kâğıt paralar İngiltere Bankasına devrolundu. Yalnız İngilizler Dünya fiatlarının yükseleceğini sanmışlardı. Tahminleri tahakkuk etmedi. Dünya fiatları düşmeğe başladı. İngilterede fiatlar, işçilerin mukavemeti yüzünden icabeden seviyeye indirilemedi. Fiatlar böylece Dünya fiatları seviyesinden yüksek olunca ihracat güçleştiğinden ve işsizlik arttığından İngiltere bilâhare altın esasından ayrılmak mecburiyetini duymuştur.

2 — Para değerinin düşüşünü bir noktada durdurarak değerini tesbit etmek (Stabilisation)

Fiatların çok yükseldiği yani para değerinin fazla bir düşüklük kaydelediği memleketlerde paraya eski kıymetini iade etmek çok güçtür. Bir kerre büyük meblâğlara varan avansların gelir fazlaları ile ifası için senelerin geçmesi lâzımdır. Bunun için uzun müddet masrafların kısılması ve vergilerin artırılması icabetmektedir. Bu hal memnuniyetsizlikleri mucip olur. Kârlar azalır. Bu da müteşebbislerin cesaretini kırar ve onları iş hacimlerini küçültmeğe sevkeder. Fiatlar düşünce mevcut mal stoklarının para değeri azalır. Bu yüzden iflâslar dahi baş gösterir. Neticede deflâsyon tedbirlerinin uzun müddet devam etmesi çok güçleşir. Bu sebeptendir ki Avrupa devletlerinin çoğu, eskiye dönmekten ise fiatların daha fazla düşmesini önleyecek tedbirler aldılar. Masrafları bir miktar azalttılar. Merkez Bankası kaynaklarına müracaat etmediler. Fiatlardaki yükselme nihayet buldu ve para, değerinden kaybetmiş bir vaziyette stabilize edildi. Banknotla altın arasında yeni bir nisbet kuruldu. Banknotun değeri altına nazaran düşürüldü. Para ünitesi değişmediğinden paranın ihtiva ettiği saf altın miktarı eskisine nazaran azaldı. Böylece bazı paralar eski değerlerinden beşte dördünü kaybetmişlerdir. Fransa buna bir misaldir. Eskiden Frankın ihtiva ettiği altın 1 miktarı 322.5 miligram iken 1928 de 65.5 miligramına indirilmiştir.

Birinci Cihan Harbinden sonra bazı devletlerin paralarını düşürmelerinin bir sebebi de altın stokunun azalması idi. Paraya eski değeri iade edilse bile fiatlar yükselmiş bulunduğundan büyük hacimde bir banknot kitlesinin eski esaslara göre altınla irtibatını muhafaza etmek güçtür. Çünkü Bankaya vaki olacak müracaatları karşılamaya altın stoku kâfi değildi. Banknotun altına daima kabili tahvil olmasını sağlamak için Merkez Bankası, iktisaden zarurî olsa bile tedavül hacmini arttırmak istemiyecekti. Bu vaziyette iskonto haddi yükseltilecek, ticaret senetlerinin iskonto edilmesi güçleşecek faiz hadlerinin düşük tutulmasına imkân kalmayacaktı. Böyle bir vaziyet de iktisadî kalkınmaya müsait değildir. Paranın altın muhtevası azaltılmak suretile bu güçlüklerin kaldırılması düşünülmüş ve Merkez Bankalarının altın stokları, para ünitesinin düşürülmüş altın muhtevası hesaba katılmak suretile sayıldığında bir fazlalık ortaya çıkmıştır. Devletin bankaya borçlarının büyük kısmı bununla mahsup edilmiştir.

3 — Eski paranın tedavülden kaldırılması.

Para durumundaki bozukluk yukarıda açıklanan şekillerle düzeltilenmeyecek kadar bozulmuş, para, itibarını büsbütün kaybetmiş ise tedavülden kaldırılması ve yeni bir para ihdası cihetine gidilmektedir. Bu

vaziyette eski para, değerini hemen hemen kaybetmiş bulunduğundan bütün borçlar ortadan kalkar. Devletin borçları da bu meyanda sıfıra iner. İtibarsız para tedavülden çekilir, yeni bir para ihdas edilerek tâyin olunan esaslara göre yeni para ile değiştirilir. Yeni paranın tutunması için sıkı tedbirler alınır. Miktarı ihtiyaten ihtiyacın dununda tutulur. Birinci Cihan Harbinden sonra Almanyada bu yolda yapılan tecrübelerden Merkez Bankacılığı kısmında izahat verilmiştir.

c) Enflâsyon tazyikini hafifletmek ve enflâsyonu tesirsiz bırakmak mümkün müdür?

Harp içinde sivil ihtiyaçlara tahsis edilecek mal ve hizmetlerin miktarı ister istemez azalacaktır. İngiliz devlet adamlarından birinin ikinci Dünya Harbi içinde söylediği gibi harpte millî çörek (Cake) in hacmi küçülmektedir. İstihsal olunan malların çoğu harp ihtiyaçlarına tahsis olunur. İstihsal miktarı, çalışabilecek bütün vatandaşların hizmete alınması suretile artırılır. Çalışanlar çoğalır. İstihsal teşvik için ücretler artar. Eskiden çalışmayanlar ve bilhassa kadınlar çalışmaya başladıklarından ücret olarak tevdi edilen gelirler artar. Buna mukabil istihsal miktarının büyük kısmı harp ihtiyaçlarına tahsis edildiğinden mübayaaya arzolunan mallarla talep yekûnu arasında büyük bir nisbetsizlik hasıl olur. Bu ise fiatların yükselmesi demektir. Diğer taraftan para âmininin tesirleri de görülmeğe başlar. Harbin doğurduğu çeşitli ihtiyaçlar masrafları çoğaltır. Bunlardan bir kısmı sırf askerîdir ve orduların iâşe ve teçhizi maksadiledir. Mütebakisi, dolayısıyla askeridir. Askerî malzemeyi imâl için tesisler kurulmasına ve bunların işletilmesine sarf olunur. Nihayet fiatların yüksekliği normal masrafların da çoğalmasını icap ettirir.

Devlet parayı nasıl bulur?

Birinci Cihan Harbinde olduğu gibi siklet merkezi Merkez Bankası avanslarında değildir. Millî heyecandan, Vatanseverlik duygularından azamî istifadeye çalışılarak vergiler artırılır. Millî gelirin % 30 u bazen % 50 si böylece Hazineye gelir. Halkın satın alma gücü bu nisbette azalmış bulunur. Lâkin vergilerin artırılmasına bir had koymak lâzımdır. Çok ağır vergiler kaçakçılığı teşvik eder. İstihsal şevkini kırar. Halbuki istihsalin artırılması her bakımdan matluptur. Bunun için istikraz yoluna gidilir. Halkın tasarrufunun bir kısmı da böylece çekilir. Küçük tasarruflarının Hazineye celbini sağlamak için kısa vadeli tasarruf bonoları, Millî Savunma bonoları çıkarılır.

Gerek vergi yolu ile ve gerek istikraz yolu ile toplanan paralar, masraflar yapıldıkça istihkak sahiplerine tevzi edileceğinden bunların nominal gelirleri yeniden artmış bulunur. İştira güçleri fazlalaşır. Bun-

ların gelirlerinin bir kısmını mal mübayaasında kullanarak fiatları yükseltmeleri mümkündür. Diğer bir müşkülâta kısa vadeli bonoların mükerrer iskontoaya sunulmasıdır. Fakat bono satışını teşvik için bu imkân kaldırılmamaktadır.

Vergi ve istikraz kaynakları masrafları karşılamaya kâfi gelmezse yani halk istikraza rağbet etmezse Merkez Bankası kaynaklarına müracaat zarurî olur.

Anglo Sakson memleketlerinde halkın mübayaaya etmediği bono ve tahvillerin Bankalarca mübayaaya edildiği malûmdur. Bu bir kredi enflasyonudur.

Enflasyonun tesirsiz bırakılması hususunda kullanılan vergi ve istikrazdan gayri metodlar şöyle hülâsa edilebilir.

a) İstihlâk kredileri tahdit edilir.

b) Aksiyon, altın, menkul ve gayri menkul malar gibi reel kıymetlerin mübayaasına tahsis edilecek meblâğları azaltmak için kredi marjları azaltılır. Harp istihsalî kurulacak teşekküllere ve hükûmetçe matlûp diğer istihsal sahalarına para ve sermaye temini için bütün imkânlardan istifade edilir.

c) Sanayie lüzumlu iptidai maddeler hükûmetçe tevziye tâbi tutulur. Bunların mübayaası tek elden yapılarak sunî fiat yükselmeleri ve mal darlığı önlenir. Lüks maların imalî için verilecek iptidai maddeler azaltılır. İptidai maddelerin çoğu hayatî ihtiyaçları karşılayacak imalâta veya ihracat sanayiine tahsis olunur. Hayatî sayılmayan sahalarda çalışan işçi sayısı tahdit edilir.

d) Fiatlar, sıkı bir kontrole tâbi tutulur.

f) Halkın beslenmesine ve giyimine yarayan hayatî mallar vesikaya tâbi tutulur.

g) Fiatlar yükselten sebeplerden biri işçi ücretlerinin artırılmasıdır. Hayat pahalılığı karşısında işçiler zam isterler. Bu talep haklıdır. Gıda maddelerinin fiatlarının yükselmesi önlenseydi buna lüzum kalmazdı. Ancak hariçten gelen maddelerin fiatını düşürmeğe veya tahdide imkân yoktur. Dahildeki istihsalî teşvik için de fiatlara zam yapmak icabeder. Bu zamların işçi ücretlerine ve bu vasıta ile sınaî mamûllere ve oradan da bütün ekonomiye sirayet etmemesi için Subside denilen yardımlar yapılır. Hükûmet hayatî maddeleri zamlı bir şekilde kendisi mübayaaya eder. Satıcılara tevzi eder. Mübayaaya fiatı mallar satıcıya tevzi edilirken bunların ödeyeceği fiattan daha yüksektir. Aradaki fark Hazine zararlıdır. Bunun için bütçede bir bölüm açılarak lüzumlu tahsisat konulur. Zararlar buradan karşılanır. Mallar müstehlike ucuza satılır.

Alınan bu tedbirler bilhassa iptidai maddelerin tevzii ve vesika sisteminin iyi işlemesi yolile fiat yükselmelerini önlemektedir. Fazla gelirlerin mübayaada kullanılmasına imkân verilmemesi için bunlar dondurulur. Halkın devlet istikrazlarına kayd olunması böylece teşvik edilir. Harp bitince sanayi tekrar sivillerin ihtiyaçlarını karşılayacak mal imâl etmeğe başlar. Arzedilen mal ve hizmet miktarları arttıkça devlet de borçlarını ödemeğe başladığından bununla mütenasip olarak halkın elindeki kabili istimal gelir miktarı artmağa başlar ve normale dönüş kolaylaşır Cihan Harbinin Almanya ve İngilterede muvaffakiyetle finanse edilmesi bu tedbirlerle mümkün olmuştur. Fransada halk bunun manasını kavrayamadığından ve teknik şartlar orada daha az müsait olduğundan iyi netice alınmamıştır.

Enflâsyon vaziyetinden istikrara dönüş mevzuunda yukarıda verilen misaller ve bahsedilen tedbirler, mazide muhtelif memleketlerde tekevvün eden ve menşeleri büyük ölçüde Merkez Bankalarının hazineye açtığı avanslarda veya hususi bankaların hazine lehine açtığı kredilerde bulunan enflâsyonlar neticesinde tahassul eden vaziyeti düzeltmek maksadile muhtelif memleketlerin aldığı tedbirlere ve yaptığı tecrübelerle taallük etmektedir.

Inflâtion'un kaynağı bütçe ile ilgili bulunmayabilir. Meselâ bütçelerde yer alması ve normal gelir kaynakları ile karşılanması icap eden bir çok giderlerin bütçe dışı bir mahiyet iktisap ederek banka kredilerle karşılanması pekalâ mümkündür. Büyük investisman programlarının tatbiki için malî piyasanın müsait bulunmadığı ahvalde Merkez Bankası kaynaklarına ölçüsüzce müracaat edilmesinin enflâsyonist bazı tesirler husule getireceğinde eksperler müttefiktirler. Hususi yatırımları finanse etmek için maddî kaynakların kıyafetsizliği nazarı dikkate alınmadan banka kredilerinin artırılmasının da aynı neticeleri tevhit ettiğine şüphe yoktur. Bunun için kalkınma zaruretinde bulunan memleketlerin yatırım ihtiyaçlarını karşılamak için tasarruf seferberliği yaparak bu suretle bankalarda terakküm eden meblâğları kullanmaları veya vergi yolu ile ve bir nev'i mecburî tasarruf şeklinde hazinede toplanan meblâğları bütçe kanalile yatırım mevzularına tahsis etmeleri şayanı tavsiyedir. Hariçten kredi temin edildiği takdirde bu imkânlar genişleyebilir. Böyle yapılmayarak bankacılık sisteminin temin ettiği kredi mekanizmasından ölçüsüzce faydalanmak suretile ödeme vasıtalarının mukabilinde kâfi bir istihsal artığı bulunmadan artırılması şüphesiz enflâsyona yol açar.

Böyle bir vaziyette ekonominin tekrar sıhhatli bir duruma geçmesi için alınacak tedbirler şunlar olabilir:

1 — Moneter tedbirler :

Evvelâ moneter tedbirlerden bahsedelim. Ucuz para politikasına nihayet vermek bunların başında gelir. İngiltere 1947 den itibaren bu yola müracaat etmiştir. İskonto haddinin biraz yükseltilmesi maksadı temin eder. Faiz miktarı artınca bu hal tasarrufu teşvik eder. İtimadın artması, elinde para bulunanları ondan kurtulmak için mallara hücum etmekten alıkoyar. Kredi hacmi de buna muvazi olarak azalır. Bunu temin edecek mütemmin tedbirlerin ittihazı moneter tedbirlerin ikinci safhasını teşkil eder.

Açık piyasa operasyonları diye tercüme edebileceğimiz (operation open market) ameliyeleri yabancı memleketlerde ve ezcümle Birleşik Amerika Devletlerinde bu hususta tatbik edilen tedbirlerin başında gelmektedir. Federal reserve system denilen Merkez Bankacılığı sistemi tarafından mezkûr memlekette tatbik edilen bu usul ödeme vasıtalarının ihtiyaçların üstünde telâkki edildiği hallerde devlet tahvilleri satmak suretile tedavül hacminin azaltılmasından ve iş hayatındaki durgunluğun para darlığından mütevellit bulunduğu ahvalde de tahvil mubayaası suretile piyasaya ödeme vasıtası zerk etmekten ibarettir. Tahvil satışı suretile piyasadan çekilen paralar Federal reserve kasalarında muhafaza edildiği için blokedir. Netice ödeme vasıtalarının ve ona muvazi olarak para gelirinin azalmasıdır. Bu da enflasyonla mücadelede müessir bir tedbirdir. Bankaların ayırmak mecburiyetinde buldukları kanunî karşılık nisbetlerinin artırılması ve yukarıda bilvesile arz edildiği gibi kredi marjlarının daraltılması bu zümreye dahil diğer tedbiri teşkil eder. (Merkez Bankacılığında inkışaflar, Mehmet Ertuğruloğlu 1952 sayfa No : 22-27)

2) Ekonomik tedbirler :

Ekonomik tedbirler istihşali artırmağa ve istihlâki azalmağa matufturlar. Enflasyonu tevlit eden âmil kaynakların kifayetsizliği olduğuna göre bunların takviyesi ancak istihşali artırmak suretile mümkün olabilir. Bunun için yatırımların teşviki lâzımdır. İstihşal kredilerinin teşviki istihlâk kredilerinin tahdidî bu hususta müessir bir tedbirdir. Yalnız harp içinde olduğu gibi vesika sisteminin tatbiki çok güç olduğundan bu hususta başka tedbirler düşünmek icap eder. Bu maksatla şumulü bir kalkınma plânı yapmak suretile kaynakların iyi kullanılması birçok memleketlerde tatbik edilmektedir. Ekonomik bütçelerde kaynakların ihtiyaçlara uygun olarak tahsisi bu plânların hüsnü suretle tatbikini temin etmektedir. Netice kaynakların ihtiyaçlara hesaplı bir şekilde tatbiki ve zaruri sayılmayan masrafların tahdididir.

* 3) Malî tedbirler :

Hususi sektörde masrafların kısılması biraz güçtür. Ancak yukarı-

da 1 ve 2 No. lu paragraflarda sayılan tedbirlerle bu sahada da muvafakiyetli neticeler alınması mümkündür. Amme sektörüne ise Devlet doğrudan doğruya hâkimdir. Bütçede yer alan masrafları kısmak suretile para gelirini azaltmak enflasyona karşı müessir bir tedbirdir. Masraf tertiplerinden ayrı olarak bütçe gelirlerinin tezyidi de tedavül hacmine müessir olur. Enflasyonist bir ekonomide malî tedbirlerle durumun düzelmesi için ilk tedbirin bütçe açıklarını ortadan kaldırmak olduğu bu suretle anlaşılmış bulunmaktadır. Masraf tertiplerinin azaltılması ve gelirlerin tezyidi bu maksatla tavsiye edilmektedir. Ancak bazan bu kâfi olmayabilir. Meselâ enflasyoncu temayüllerin hâkim bulunduğu bir ekonomide yeni bir vergi konulmaksızın dahi bütçe gelirlerinin artması gayet tabiidir. Böylece masraflar kısılmadan da bütçe muvazenesi tahakkuk eder. Fakat enflasyon, ekonomide tahribatını yapmakta devam eder. Böyle bir vaziyette vergilerin indirilmesi de zararlıdır. Çünkü bu suretle bütçenin kayıp ettiği gelirler doğrudan doğruya halkın gelirlerini artıracığından memleket ekonomisi yapılan mübayaaların ağırlığını his edecektir. Enflasyon durumunu tevlit eden hadise para gelirinin mübayaaya arz edilen mal ve hizmet miktarını aşması olduğuna göre vergi indirimi bu gibi ahvalde iyi bir tedbir değildir. Neticesi Devlet yerine fertlerin masraf yapmasıdır. Şu halde bir taraftan bütçenin masraf tertipleri indirilirken diğer taraftan gelirleri arttıracak tedbirler düşünmek icap eder. Netice bütçe muvazenesi değil, belki bütçede bir gelir fazlası temini olmalıdır. Yalnız klâsik maliyecilikte ve umumiyetle parlamentolarda yapıldığı gibi bu suretle elde edilen gelirlerin yeniden ihdas veya kabul edilen masraflara tahsisi zararlıdır. Ve ancak enflasyon durumunun devamını sağlar. Bu bakımdan gelir fazlalarının bloke edilmesi veya aynı neticeyi tevlit etmek üzere müterakim Merkez Bankası avanslarının itfasına tahsis edilmesi enflasyona karşı en müessir bir tedbirdir. Bütçe fazlalarının bir hesapta toplanması ve depresyon devrelerinde bu hesaptan yapılacak masraflarla ekonominin canlandırılması da mümkündür.

Bu politikanın tatbikatına misal olarak İngiltereyi zikredebiliriz. 1947 bütçesini parlemantoya takdim ederken o zaman Maliye nazırı bulunan Prof. Mr. Dalton bu husustaki görüşünü şöyle ifade etmiştir:

Hedef bir çoklarının hatalı olarak düşündüğü gibi ahval ve şeraiti nazarı dikakate almaksızın bütçeyi tevzin etmek değildir. Her sene, vaziyet ekonomik ve malî durumun ışığı altında incelenmelidir. Bu incelemede vaziyete göre enflasyonun veya deflasyonun arz ettiği tehlikelerle çalıştırma vaziyeti nazarı dikkate alınmalı ve neticede bahis konusu olan yılda bir bütçe fazlasını yoksa bir bütçe açığını bulunması gerektiği tesbit edilmelidir.

İngiliz maliye nazırının kanaatına göre yapılan incelemeler ve yoklamalar 1947 yılının bir bütçe fazlası senesi olduğuna şüphe bırakmamıştır. Çalıştırma seviyesiyle fiatlarda devamlı olarak görülen yükseklikler ödeme vasıtalarının fazlalığı ve enflasyon tazyiki bunu teyit etmektedir. Bu sebepten 1947 İngiliz bütçesi 250.000.000,— Sterlinlik bir gelir fazlasıyla takdim edilmiştir.

II — TEDİYE MÜVAZENESİ

I — Ticaret Müvazenesi

Bir memleketin muayyen bir devre içinde ithalâtının değeri ile ihracatının değeri arasında bir müvazene bulunmalıdır. Bunlar birbirine müsavî olursa müvazene mevcuttur. İthalâtın değeri, ihracatın değerinden fazla olursa müvazene, alâkalı memleketin aleyhine olarak bozulmuş olur. Bunun aksine ihracatın değeri, ithalâtın değerinden fazla olursa müvazene, memleketin lehinedir. İthalât fazlası miktarı çok olursa bozukluk derecesi de fazladır.

Burada ithalât ve ihracat değerini mukayese ederken altın ve gümüş hareketlerini bundan hariç tutmak gerekmektedir.. Altın istihraç eden memleketler için ihraç edilen altınların ihracat değerlerini ihracat kalemlerine ilâve etmek düşünülse bile altın istihsal etmeyen memleketler için böyle yapılması doğru olmaz. Çünkü bu takdirde harice altın gönderilmesi, ticaret müvazenesi açığının kapatılması için yapılan bir tediyeden ibarettir. Milletlerarası ödemelerde altının hâlâ mühim vazifeler gördüğü hesaba katılmalıdır. Ticaret müvazenesi, memleket lehine bir fazlalık gösterdiği takdirde fazlalık miktarı mühim ise o memleketin durumu müsait sayılır.

Ticaret müvazenesinin lehe veya aleyhe olması tabirleri bir memlekete altın girmesinin şayanı arzu bulunduğu kanatine dayanmaktadır. Çünkü müvazene, lehe olduğu takdirde memleket, diğer memleketlerden alacaklıdır. Diğer memleketler bu alacağı altınla ödeyecekler ve alacaklı memleketin altın stoku fazlalaşacaktır. Vaziyet berakis olursa aradaki farkın ödenmesi için memlekette altın çıkacaktır. Bu gün dış tediyeler bakımından altın stokunun ehemmiyeti bakî kalmakla beraber dahilde kâğıt para rejimi carî bulunduğundan altın, dahilî tediyelerde kullanılmaktadır. Bundan başka açık bir ticaret müvazenesi ilânihaye altınla kapatılamaz. Buna hiç bir memleketin altın stoku kâfi gelmez. Asıl mühim olan nokta memleketin istihsal kuvvetinin artması ve bol ve ucuz istihsal yapılmasıdır. Eu takdirde ihtiyaçların mühim bir kısmı iç pazardan sağlanabileceği gibi istihsal fazlasının müsait şartlarla ihracı halinde memleketin ödeme kabiliyeti artar ve ticaret müvazenesi lehe döner. Bunun

tıkları masraflar. Bilhassa hariçte asker bulunduran veya donanmasını dış memleket limanlarında gezdiren memleketlerin bu türlü masrafları mühimdir.

8 — Altın hareketleri. Bu hareketler ekseriya müvazene açığını kapamak için vukubulur. Bazı memleketler altın olarak harice ödünç para verirler. Bu takdirde bu, bir yatırım sayılabilir ve başka tarafta gösterilmesi lâzımdır. Ancak her memleketin tediye müvazenesini hesaplamakta kullandığı bir usul mevcuttur. Bu usul diğerlerinkine uymamaktadır. İngilterede altın hareketleri ticaret müvazenesinde gösterilmektedir. Yabancı memleketlerin satın alıp henüz ithal etmedikleri altınlar İngilterede tediye müvazenesi kalemlerinde yer almaktadır.

III — Tediye müvazenesi nasıl tevazün eder?

Tediye müvazenesi bir memleketin aleyhine ise bunun manası o memleket lehine hariçten yapılan ödemeler, mevzuu bahis memleket tarafından harice yapılacak ödemeleri karşılamağa kâfi gelmiyor demektir. Bu takdirde aradaki farkın yabancı dövizini olarak harice ödenmesi lâzımdır. Eğer Merkez Bankası emrinde eski senelerden birikmiş yabancı dövizini mevcudu varsa bunlar kullanılır. Merkez Bankasının yabancı Merkez Bankaları nezdinde alacağı varsa bu alacak kullanılır. Bunlar erirse memlekettten altın çıkması icap eder. Altın terhini karşılığında veyahut doğrudan doğruya yabancı memleketlerden kredi de sağlanabilir. Ancak bu kredinin müteakip yıllarda faizleriyle birlikte ödenmesi lâzımdır. Krediler ödenemediği takdirde terhin edilmiş altın varsa satılır. Altın yoksa borç bakî kalacağından hükümetin ithalâtı azaltmak ve ihracatı çoğaltmak hususunda tedbir alması lâzımdır. Çünkü memleket harice borçlu ise yabancı dövizini arayanların sayısı çoğalır. Bu talep fazlası yabancı dövizini fiyatını yükseltir. Bu, memleket parasının düşmesi demektir. Altın standardı mevcut ise bu düşmenin miktarı mahdud olur. Altın standardı yok ise düşüşün bir haddi yoktur. Bu vaziyete kambiyo değeri karşılıklı arz ve talebe bağlıdır.

IV — Serbest kambiyo kurları arasında müvazene nasıl teessüs eder?

a) Satın alma gücü teorisi :

Bir memleketin parasının kambiyo rayici değişmekte serbest bırakılmışsa bu rayici tayin eden âmillerin ne olduğu hakkında bazı fikirler ileri sürülmüştür. Bir noktai nazara göre iki para arasındaki kambiyo rayicini bunların kendi memleketlerinde haiz buldukları satın alma

gücü tayin etmektedir. Şu halde satın alma güçlerinde vukua gelen değişikliklere göre kambiyo rayicinin de değişmesi lâzımgelmektedir.

Nazariyeyi şöyle izah edebiliriz:

Milletlerarası ticarete mevzu teşkil eden Pamuk, Yün, Kauçuk gibi bazı mallar vardır. Bunların fiatı, nakliyat bedeli de dahil olmak üzere hemen her yerde aynıdır. Bunlar her yerde alınıp satılmaktadır. Yalnız ithalât resimlerinin yerine göre değişiklikler göstermesi fiatlar da bazı farklar husule getirmektedir. Bu nazarı dikkate alınmadığı takdirde bu türlü maların fiatları, muhtelif memleketler paralarının satın alma gücünü göstermekte ve bunlar kambiyo rayicine müessir olmaktadır. Şöyle ki:

Meselâ Liverpool'd bir balya Pamuğun 10 Sterlin, Havr'da 1000 Frank olduğu farz olunursa bu vaziyette iki para arasındaki nisbet yani bu paraların kambiyo rayicileri.

1 Sterlin = 100 Frank'tır.

Fiatlar aynı kaldığı yani bir balya Pamuğun Liverpool'da 10 Sterlin Havr'da 1000 Frank olduğu halde kambiyo piyasasında 1 Sterlin = 120 Frank olduğu takdirde bu vaziyet ticaret edenlerin kârıdır. Yani bir balya Pamuğu Havr'da 1000 Franktan alıp Liverpool'da 10 Sterline satan kimse bu suretle elde ettiği Sterlinleri, beher Sterlin = 120 Frank üzerinden elden çıkardığı takdirde bundan 200 Franklık bir kâr elde eder.

Vaziyetin bu şekilde devam etmesi şüphesiz mümkün değildir. İngiltereye bu suretle Pamuk ithalinde kâr bulunduğundan Pamuk arzı artacak ve Pamuk fiatı belki de düşecektir. Bu takdirde karşılaşılabilecek ihtimaller aşağıda gösterilmiştir.

Bir balya Pamuk = 8. 1/2 Sterlin

" " = 1000 Frank

Bir Sterlin = 120 "

Bunun aksine olarak Fransız Pamuğunun yükselmesi de mümkündür. Bu takdirde,

Bir balya Pamuk = 10 Sterlin

" " = 1200 Frank

Bir Sterlin = 120 "

olacaktır. Pamuk fiatlarında bir değişiklik olmadığı takdirde Frankın değerinin yükselmesi ve.

Bir balya Pamuk = 10 Sterlin

" " = 1000 Frank

Bir Sterlin = 100 "

olması da mümkündür.

Fransada daha az Frank vermek suretile İngiltereye nazaran daha çok Pamuk alındığını görenler paralarını Frank mukabilinde değiştirmeye talip olunca Frank satanların bir Sterlin karşılığında 120 yerine 100 teklif etmesi daima mümkündür. Yani Fransız Frankının kendi memleketindeki satın alma gücünün, Sterline nazaran yüksekliği kambiyo rayicine tesir ederek Frankın kurunu yükseltebilir.

Satın alma gücü teorisinin anlatmak istediği bu sonuncu ihtimaldir.

Bu teoriyi izah eden müleliflerden Cassel şöyle demektedir.

“Yabancı bir memleket parasına bizim bir fiat vermekliğimizin sebebi mezkûr paranın kendi memleketinde bir satın alma gücü bulunmasından ötürüdür. Bir yabancı memleket parasına şu kadar bir millî para teklif etmek demek millî para olarak ifade edilen bu meblâğın kendi memleketimizdeki satın alma gücünü teklif etmek demektir. Şu halde yabancı paraya kendi paramızla biçtiğimiz değer bu iki paranın kendi memleketlerindeki satın alma güçlerine dayanmaktadır.”

Nazariye şüphesiz bir hakikat ifade etmektedir. Bir memleket parasının satın alma gücünün yüksekliği o paranın aranmasına ona karşı olan talebin artmasına âmil olur. Bunun da kambiyo rayicini yükselttiği muhakkaktır. İhracatın azlığı pahalılıktan yani paranın satın alma gücünün azalmasındandır. İhracatı çoğaltmak için para değerinin düşürülmesi yani altın muhtevasının azaltılması yoluna da gidilebilir. Bu ayarlama yapılırken bir memleketin ithal ve ihraç ettiği malların fiatları göz önünde bulundurulur. Yani paraların kendi memleketlerindeki satın alma gücü hesaba katılır. Ve paranın ne nisbette düşürüleceği tesbit edilir. Hattâ kambiyo rayicinin hakiki duruma göre tesbit edilmesi serbest bırakılır. Fiilî vaziyet malûm olduktan sonra kanunla tesbit edilir. Böyle olmakla beraber satın alma gücü teorisine karşı bazı tenkitler yapılmaktadır. Muhtelif paraların satın alma güçlerini hesaplamamanın müşkül olduğu ileri sürülmektedir. Çünkü her memlekette aynı mallar istihlâk edilmez. Fransada hayat pahalılığı incelenirken Fransız halkının şarap içtiği hesaba katılır. Şarabın pahalılığı veya ucuzluğu meselesini iki memleket için mukayese etmek bir netice vermez. Çünkü meselâ İngilizler için çay fiatı daha mühimdir. Geriye sırf dünya pazarlarında satılan malların fiatları kalmaktadır. Halbuki bir memleket içinde turistlerin yaptığı masrafları da hesaba katmak lâzımdır. Dünya pazarlarında satılan mallarda ise nakliye tarifeleri ithalât resimleri vesaire büyük farklar gösterdiğinden fiatlara bunlar da tesir etmektedir. Bundan başka yukarıda izah edildiği gibi fiat farkları yalnız kambiyo kuruna tesir etmekte, karşılıklı olarak mal fiatlarında arz ve talep tesirile değişiklikler husule gelmesi daima mümkün bulunmaktadır.

b) Kambiyo rayiçlerine tesir eden âmiller.

Kambiyo rayiçlerine arz ve talep tesir yapmaktadır. Arz ve talebe tesir eden âmillerde para politikası, sermaye hareketleri ve karşılıklı mal ve servis arz ve talebidir.

Şimdi bunları izaha çalışalım :

1 — Para politikası,

Herhangi bir memleket enflâsyona gittiği takdirde orada paranın değeri yani satın alma gücü azalır. Bu vaziyet o memleket parasının kambiyo piyasasında daha az bir talep bulması neticesini verir. Çünkü eski rayiç üzerinden verilecek yabancı memleket parası ile o memlekette eskisine nazaran daha az mal ve hizmet mübayaaya edilecektir. Bu vaziyette o memleket parasına karşı talep azalacaktır. Buna mukabil enflâsyon yapan memleket tarafından yabancı dövizini eski fiat üzerinden elde etmek faydalıdır. Çünkü bu suretle yabancı memleketlerden elde edilecek malların rayiç piyasadaki kıymetleri yükseldiği için kâr vardır.

2 — Sermaye hareketleri,

Bir memleket diğerine sermaye ihraç ettiği takdirde ihraç eden memleketin parası, ihraç edilen memlekette muntazam bir döviz arzı teşkil eder. Bu vaziyet ihraç edilen dövizin kambiyo fiatını düşmeğe temayül ettirir. Spekülâtif hareketlerde vaziyet daha iyi göze çarpmaktadır. Bir memleketin parasının herhangi bir sebeple düşürüleceği şayi olunca sermaye hareketleri serbest ise elinde o memleketin parası bulunanlar bunları harice gönderirler. Yabancı dövizlerle değiştirmek isterler. Parasını yabancı memleket parasına tahvil etmek devalüasyona karşı bir melce'dir. Bu vaziyette arz miktarı çok artar ve paranın bir ân evvel düşmesi neticesini doğurur. Bu takdirde kambiyo rayici hakikî ekonomik durumun neticesini aksettirmekten şüphesiz uzak kalacaktır. İşte bu türlü hareketleri önlemek için fonda de'galisation des changes kullanılmaktadır. Bunun için Merkez Bankasından ayrılan altın ve dövizlerle bir fon teşkil edilir. Fonun idaresi için bir komite kurulur. Muayyen bir zamanda yapılan yabancı döviz arzı millî paranın değerini matlup seviyenin üstüne çıkacak kadar fazla ise fon bu dövizleri mübayaaya eder. Yabancı dövizine karşı olan talep fazlalığı takdirde kambiyo piyasasında millî paranın rayicini matlup seviyenin dununa düşürmeyecek şekilde fon tarafından müdahale edilerek döviz arzedilir. Anormal temevüçler böylece bertaraf edilmiş olur.

3 — Karşılıklı mal ve hizmet arz ve talebi.

Bir memleket diğer bir memlekette fazla mal ithal etmek mecburiyetinde kaldığı takdirde ihracatını artıramazsa ithalât yaptığı memle-

ketin parasına karşı talep çoğalır. Bu da o memleketin parasını yükseltir. Yabancı memleket parası üzerinden hesaplanan ithal mallarının fiatı aynı kalır. Fakat millî para ile ödenmesi lâzımgelen meblâğ çoğalır. Bunun çaresi ihracatı artırmaktır. Bu da hariçte aranan malları, bol ve ucuz olarak istihsal etmekle mümkündür. Bunun için ticaret şartlarının lehe dönmesi lâzımdır. Tekniğin ilerlemesi yolların ve limanların ıslâhı, istihsal çeşitlerinin değiştirilmesi buna imkân verebilir. Bunlar yapılmazsa ya devalüasyona gitmek veya borçları azaltmak için başka tedbirler almak icabeder.

c) Kambiyo Mürakabesi.

Tediye müvazenesindeki açığın kambiyo rayicine yaptığı menfi tesirin önlenmesi, yukarıdaki izahattan anlaşılacağı veçhile deflasyon veya dévaluation yapmak veyahut döviz arz ve talebine göre kambiyo kurunun hakiki ekonomik durumun neticelerini aksettirecek şekilde teşekkülünü serbest bırakmak suretile mümkündür. Bu son şekil yine devalüasyon demektir. Yalnız temevvüçleri muayyen bir had dahilinde tutmak için fonds d'égalisation des Changes kullanılmaktadır. Deflasyon ve devalüasyonun mahzurları malûmdur. Deflasyon, durgunluk ve işsizlik doğurur. Devalüasyon, ise sık sık müracaat edilecek bir usul değildir. Bundan başka devalüasyon, yabancı devletlerin mukabelesini mucip olur. Altın stoku zayıf olan memleketlerin bir fon teşkil ederek spekülasyonların neticelerini önlemeleri mümkün değildir. Bu takdirde döviz kontrolünü vazetmek ve kambiyo muamelelerini merkezî bir otoritenin mürakabesine tâbi tutmaktan başka çare yoktur. Bir âmme otoritesinin halk tarafından yapılan döviz taleplerine müteallik muameleleri inceleyerek yalnız bazı hallerde müsaade vermesi halinde kambiyo kontrolü mevcuttur. Bu sistem 1929 - 31 buhranı zamanında iptida Almanyada başlamış ve yavaş yavaş diğer memleketlere de yayılmıştır. Almanyanın tediye müvazenesinin açık vermesi, yabancıların Almanya'da yatırdıkları sermayelerini geri çekmek istemesi Almanyanın altın stokunu çok zayıflatmıştı. Vaziyet böylece devam edemezdi. Bunun için bir taraftan borçların tediyesi tehir edilmiş diğer taraftan Almanyadan sermaye ihracı yasak edilmiştir. Bu sistem bir fon teşkili suretile yapılan müdahaleden çok ilerdedir. Çünkü sermaye ihracını yasak edilmesi, gizli sermaye ihracına mâni olacak tedbirlerin alınması mümkündür. Yani bir kimsenin yaptığı ihracatın bedelini düşük göstermesi icabeder. Bundan başka sermayenin mala kalbedilerek ihracı da önlenmelidir. Netice, harice satılan mal ve hizmetlerin bedelini tamamen memlekete getirerek hükûmetin göstereceği mercie satmak mecburiyetinin konulması demektir. Bunun gibi ithal edilecek malların bedelini yüksek göstererek fazla döviz almak ve bakiyeyi hariçte bırakmak imkânının da ortadan kaldırılması lâzımdır. Ha-

sılı, ilk zamanlarda sırf spekülâtif sermaye hareketlerini önlemek maksadile kurulan kambiyo mürakabe sistemi bilâhare tediye müvazenesini düzeltmek için aktif bir politika vasıtası olarak kullanılmıştır. Bu politika ile tediye müvazenesinin pasif kısımları azaltılmağa çalışılmaktadır. Çünkü harice ödeme yapılmasını gerektirecek muameleler kontröla ve müsaadeye tâbidir. Yalnız memleket ekonomisinin ihtiyaçlarını karşılamak için hayatî sayılan malların ithaline müsaade edilmekte, memlekette pahalı ve yüksek maliyetle de olsa istihsal edilebilen mallarla lüks sayılan malların ithaline müsaade edilmemektedir. Yalnız ticarî ve resmî seyahatler için döviz verilmektedir. Yabancı dövizlerine karşı olan talep bu suretle sunî olarak azaltılmış bulunmaktadır. İhracat meselesinde de bedelin gizlenmiyerek memlekete getirilmesi sağlanmakta parası kuvvetli ve makbul sayılan memleketlere yapılan ihracat teşvik edilmekte diğer ihracata bazen müsaade edilmektedir.

Bu izahattan anlaşılacağı veçhile kambiyo muamelelerinin kontrolü, yapılan talepler hakkında kontrol mercilerince büyük bir takdir hakkının kullanılmasını icap ettirmektedir. Hariçteki bankalara verilen emirlerle hesaplar arasındaki nakilleri önlemek için sıkı tedbirler alınmaktadır. İthalât ve ihracatın güdümünde bir hata yapılmaması ve takdir hakkının memleketin menfaatine olarak kullanılması için de memleket ölçüsünde umumî, bir ekonomik plâna ihtiyaç vardır. Böyle bir plân mevcut olmaksızın takdir hakkının kullanılması alâkalıların azamî hüsnü niyetine rağmen hataya düşülmesini mümkün kılabilir (1).

Döviz taleplerinin hepsinin karşılanmaması bir kara borsanın ortaya çıkmasına sebep olmakta ve mezkûr borsada millî para için düşük bir fiat verilmektedir. İhracat bedellerini düşük, ithalât bedellerini yüksek göstermek suretile döviz tasarruf edenler için bu kara borsa gayri meşru bir kâr kaynağıdır. İhracatın yüksek fiatla parası altına kabili tahvil olmayan veyahut kendisinden lüzumlu malların mübayaasına imkân bulunmayan memleketlere kayması buna mukabil parası altına çevrilebilen memleketlerde iyi fiat verilmediği için oralara yapılan ihracatın azalması bu sistemin mahzurları arasındadır.

Kambiyo kontrolünün fevkalâde zamanlara inhisar etmesi ve normal zamanlarda sırf spekülâtif sermaye hareketlerinin kontrolü ile iktifa edilmesi şüphesiz tercihe şayandır.

(1) Kambiyo kontrolünün tatbikatı ve mahzurları hakkında Milletler Cemiyeti tarafından 1944 de yayınlanan (Expériences Monétaires Internationales) de kıymetli malûmat mevcuttur.

B İ B L İ Y O Ğ R A F Y A

- Fadil Hakkı Sur : Maliye Dersleri Cilt : 1 2
 Aziz Köklü : Para - Banka - Borsa Dersleri notları (1950-51)
 Camille Perreau : Cours d'Economis Politique 1935
 Reboud : Précis d'Economie Politique 1936
 Nogaro : Cours d'Economie Politique 1945
 Gaél Fain : Lutte Contre l'Inflâtion et stabilisation Monétaire 1947.
 Nogaro : La Vie Economique 1930
 Jaques Belin : Récentes Expériences Monétaires 1940
 Truchy : Précis Elémentaire d'Economie Politique (1937)
 " : Cours d'Economie Politique
 Jean Marshal : Cours d'Economie politique 1946
 Frederic Benham : Economics third edition 1945
 Shorey Peterson : Economics 1949
 Samuelson : Economics 1948
 Ursula K. Hicks : Public Finance 1947
 Boar of Governors : Federal Reserve System its Purposes and functions 1947.
 League of Nations : Economic Stability in the Post war World 1945
 Lionel Robbins : The Economic problem in Peace and war 1947
 Glenn Hoover : Twentieth Century Economic Thought 1950
 Raymond P. Kent, Ph. D. Money and Banking 1947
-